

Martha C. Nussbaum: "Sex and Social Justice" Oxford University Press, 1999, 476 s.

HELGA FASTRUP ERVIK

Den amerikanske filosofen Martha C. Nussbaum er med sin nye bok "Sex and Social Justice" et svært spennende bekjentskap for jurister og andre som arbeider med spørsmål knyttet til rettslig argumentasjon, rettspolitikk, rettsfilosofi og menneskerettigheter. Hennes bakgrunn er sammensatt; hun var i utgangspunktet tilknyttet studier i klassisk språk og litteratur ved Harvard, men i løpet av doktorgradsarbeidet ble hun stadig mer interessert i de greske klassikere fra et filosofisk perspektiv og hun gikk etter hvert over til å konsentrere sine studier om filosofi (klassisk gresk filosofi og moral- og politisk filosofi). Samtidig har hun fortsatt å publisere tekster innenfor klassisk språk og litteratur. På 80-tallet tok hennes intellektuelle bredde henne i en ny retning da hun ble invitert av økonomen Amartya Sen (nobelprisvinner, 1989) til World Institute for Development Economics Research (WIDER), en institusjon knyttet til United Nations University. Her arbeidet hun og Sen sammen med en tverrfaglig og tverrnasjonal gruppe på et prosjekt vedrørende muligheten for å utvikle et konsept om "livskvalitet" ("quality of life") som målestokk for utvikling. Konseptet skulle være

et alternativ til økonomenes ensidige fokus på lands BNP som målestokk ved at det skulle evne å ta i betraktning en større bredde i vurderingene og dermed bedre reflektere menneskers liv slik de faktisk er. Samtidig var ideen at et konsept om livskvalitet kunne utvikles som et konsept med universell gyldighet – en klar avstandstaken til det relativistiske syn som har preget mange forskningsmiljøer innenfor menneskerettigheter og utvikling. I forbindelse med dette forskningsarbeidet foretok Nussbaum flere reiser til India og Bangladesh for å øke sin forståelse av problemer og utfordringer kvinner møter i land med knappe økonomiske ressurser og skjev ressursfordeling. Både Nussbaum og Sen har senere arbeidet videre med disse ideene gjennom teorier knyttet til det de definerer som "the human capabilities" – de menneskelige muligheter, Nussbaum bl.a. i artikkelen "Women and Equality: The Capabilities Approach",¹ og gjennom boken "Quality of Life"² som hun har redigert i samarbeid med Sen. Arbeidet med Sen reflekteres tydelig i den foreliggende bok.

"Filosofi er intet mindre enn et intellektuelt redskap for å bedre menneskenes kår,"

1 Nussbaum, Martha C.: "Women and Equality: The Capabilities Approach" I *International Labour Review*, vol. 138, no. 3, 1999, ss 153-171. Se også hennes "Women and Human Development: The Capabilities Approach", Cambridge University Press, 2000.

2 Sen, Amartya and Nussbaum, Martha C.: "Quality of Life", Oxford University Press, 1993.

har Nussbaum uttalt. I dette perspektiv er det ikke overraskende at hennes arbeid med "livskvalitet" og "menneskelige muligheter" skulle vekke hennes interesse for kvinners rettsstilling, likestillings spørsmål og for kjønn som fokus mer generelt. Hennes engasjement for rettferdighet, likeverd og frihet har klare paralleller i den skandinaviske kvinneretten slik den bl.a. er blitt formulert av Tove Stang Dahl – der forbedring av kvinners livsvilkår fremsettes som et hovedformål. Nussbaums arbeid gjennom de siste år viser videre et ønske om og en evne til å kombinere teoretisk forskning med empiriske studier og slik bringe bl.a. kvinners egne erfaringer direkte inn i forskningen. Som Dahl gjør hun dette for å sikre at det teoretiske arbeid får nytteverdi for kvinners livssituasjon og hun anklager amerikansk filosofisk og feministisk forskning for å vise for liten interesse for internasjonale problemstillinger og utfordringene og kompleksiteten i praktiske situasjoner. På det teoretiske og normative plan går hun imidlertid atskillig lenger enn Dahl i å undersøke de tilgrunnliggende, filosofiske og verdimessige argumenter.³ Mens Dahl tok utgangspunkt i et såkalt "nedenfra-perspektiv" (kunnskap om kvinners behov og situasjon er avgjørende for å "fylle ut" de ellers "tomme" begrepene som frihet og rettferdighet) kombinerer Nussbaum "ovenfra-perspektivet" med "nedenfra-perspektivet": hun presenterer rettsfilosofiske begrunnelser for sin "human capabili-

ties approach" *samtidig* som hun understreker behovet for empirisk kunnskap for å bestemme det nærmere innhold av dette normative utgangspunkt. Slik tilfører hun den kvinnerettslige forskning og argumentasjon nye, viktige argumenter og perspektiver. Hun gir analyser av begrepene på et teoretisk, normativt plan (bl.a. i introduksjonen) samtidig som hun viser hvordan de konkret får anvendelse som argumenter i spesifikke juridiske spørsmål (for eksempel frihetsbegrepet og retten til valg utviklet under avsnittet "Liberalism" i introduksjonen, og deretter bl.a. anvendt i diskusjonen av kjønnslemlestelse i kap. 4).

"Sex and Social Justice" er en samling essays skrevet i tiden 1990-1997. Med ett unntak har kapitlene vært publisert i ulik form i løpet av 90 årene, men alle er omskrevet og tilrettelagt for denne utgivelsen. Boken har to hoveddeler med hhv titlene "Justice" og "Sex". Den første del omhandler emner direkte knyttet til en menneskerettighetskontekst, til likeverd og rettferdighet; kvinners rettigheter og kultur i et universelt perspektiv (kap. 1), feministisk kritikk av liberalismen og et motsvar til denne (kap. 2), religion og kvinners menneskerettigheter (kap. 3), vurdering av andre kulturer og kjønnslemlestelse som "case" (kap. 4), amerikanske kvinner – preferanser, feminisme og demokrati, der hun bl.a. gir en spennende drøftelse av seksuell vold og rettsystemets manglende vilje/evne til å anerkjenne kvinners rett til fysisk og mental

3 Dahl behandler det hun kaller "de kvinnerettslige hensyn" bl.a. i boken "Kvinnerett I", Universitetsforlaget, 1985, ss. 81-105, og også i artikkelen "Women's Law: Methods, Problems, Values", Working Papers in Women's Law No. 5, Institute of Women's Law, University of Oslo, 1986, kapittel 3. Analysene her er likevel av en mer deskriptiv og mindre dyptgående, grunnlagsorientert karakter enn de som presenteres i den foreliggende boken.

integritet (kap. 5), begrepene "equity" og "mercy" i et kjønnsperspektiv (kap. 6) og homofiles rettigheter, bl.a. til adopsjon (kap. 7). Den andre hoveddelen, "Sex", omfatter temaer knyttet til analysen av kjønn; objektivisering og presentasjonen av syv måter å behandle en person som en ting (som bl.a. diskuterer Kants, MacKinnons og A. Dworkins synspunkter på objektivisering av mennesker) (kap. 8), objektivisering og strategier i kvinners forhold til menn (kap. 9), kjærlighet, begjær og omsorg som sosialt og kulturelt betingede konstruksjoner (kap. 10), prostitusjon som valg og som resultat av tvang (kap. 11), greske filosofers betydning for nåtidens kontroverser angående seksualitet og spesielt homoseksualitet (kap. 12), presentasjon av Sir Kenneth Dover, akademiker og ekspert på den klassiske greske verden (kap. 13), analyse av den amerikanske dommer Richard Posners arbeid og hans argumentasjon i relasjon til kjønn, frihet og økonomi (kap. 14) og, til sist, en analyse av Virginia Wolfs "To the Lighthouse" (kap. 15).

Kapitlene spenner over et vidt område og utfordrer leserens evne til å bevege seg, med forfatteren, på ulike nivåer og arenaer med relevans for kjønn og sosial rettferdighet. Forfatteren setter kapitlene i perspektiv gjennom en introduksjon der hun presenterer teoretiske og prinsipielle utgangspunkter felles for de tematisk ulike kapitlene. Spesielt gjennom dette introduksjonskapitlets presentasjon og diskusjon av det forfatteren mener bør være feminismens fem fremtredende kjennetegn – internasjonalsisme, humanisme, liberalism, interesse for det sosiale og det sosiales forming av preferanser og ønsker ("social shaping of preference and desire") og, til sist, ønske om

sympatisk forståelse – understreker forfatteren sitt humanistiske utgangspunkt. Fremstillingen vektlegger den menneskelige evne til å ta valg og til å la egne valg forme ens liv, i samspill med andres. Denne vektlegging formulerer forfatteren som utgangspunktet for de "menneskelige muligheter" ("human capabilities").

Både i introduksjonskapitlet og i særdeleshet i kapitlene 1, 2 og 3 argumenterer Nussbaum sterkt og overbevisende mot et relativistiske verdensbilde som hun mener primært (og her er hun bl.a. på linje med FNs generalsekretær Kofi Annan) legitimerer undertrykkelse. Kulturrelativismen bygger, slik hun ser den, på en feilslutning om at kulturer er monolittiske og at deres innhold lar seg definere ut fra én forståelse av hvilke verdier de representerer. Nussbaum påpeker faren ved at dette medfører en fortielse av mennesker uten makt – og ikke minst at nettopp kvinners stemmer står i større fare for ikke å bli hørt fordi kvinner i svært mange kulturer og tradisjoner ikke gis mulighet, trygghet eller kunnskap til å fremføre sine synspunkter. Hun understreker at levende kulturer har mange stemmer hvorav noen alltid vil være sterkere enn andre. Denne styrkeforskjellen, påpeker hun videre, er i utgangspunktet bare å være et uttrykk for maktforhold og behøver *ikke* å si noe om legitimiteten av noen stemmer over andre. Konsekvensen av denne observasjon er at man ikke kan legitimere tolkningen av en kultur som identisk med den formulert av "maktens stemmer" – en motsatt konklusjon vil lede kulturrelativisten til å legitimere nettopp det forhold hun/han anklager universalisten for, nemlig å være normmonolittisk. Gjennom bl.a. konseptet "human capabilities" viser hun hvordan

grunnleggende menneskelige likheter gjør det mulig – og nødvendig – å snakke om universelle behov og universelle rettigheter. Samtidig som hun understreker behovet for kontekstuell forståelse som tar høyde for kulturelle, sosiale og religiøse ulikheter, bestrider hun at disse kan legitimere en forskjellsbehandling av menn og kvinner innenfor deres grunnleggende ”menneskelige muligheter”. På denne måten mener hun å påvise at det er det universelle utgangspunkt som åpner for pluralisme og toleranse, mens kulturrelativismen resulterer i intoleranse og sneversyn gjennom sin illegitime bruk av ”kultur” som argument mot enkeltindividets evne og rett til selv å velge hvordan det vil leve sitt liv.

Nussbaums prosjekt blir dermed i stor grad et forsvar for enkeltmenneskets rett til 1) å velge sitt eget liv og til 2) et liv i frihet fra undertrykkelse. Hennes standpunkt vedrørende prostitusjon illustrerer hva hun legger i disse to elementene: frivillig prostitusjon bør være lovlig samtidig som tvangsprostitusjon må vurderes som et grovt overgrep. Hennes konklusjoner her vil vekke både anerkjennelse og protest blant feminister, men hennes argumentasjon burde være interessant for ”begge sider”. Bruken av tvangsbegrepet er interessant i lys av introduksjonens presentasjon av grunnleggende kjennetegn for feminisme (internasjonalisme, humanisme, liberalisme, formingen av sosiale preferanser og sympatisk forståelse). Spesielt hennes utgangspunkt i den menneskelige evne til å ta egne valg resulterer i et langt snevrere tvangsbegrep enn bl.a. MacKinnon operer med. Hun avviser å bruke begrepet tvang parallelt overfor tvang rettet direkte mot det enkelte individ og den form for ”tvang”

som bygger på strukturelle forhold (for eksempel presset for å leve opp til idealer fremsatt av reklame og kommersielle foretak). Dette leder henne bl.a. til å avvise at kjønnslemlestelse av jenter kan sammenlignes med reklamens sykelige slankeideal og det press denne representerer overfor unge jenter.

I det forhold at Nussbaum tar et klart liberalistisk standpunkt i en tydelig John Stuart Mill inspirert tradisjon, ligger en oppfordring til å analysere feminismens forhold til liberalismen. Som kjent har mange feminister bestridt liberalismens potensial som normgiver for å bedre kvinners livssituasjon. Nussbaum imøtegår denne kritikk av den liberale etikk gjennom å vise at kritikkenes problem er at den forneker kvinners rett til, og behov for, å bli sett som *mål i seg selv* – liberalismens hovednorm slik hun ser det. Hun viser til Rawls, Mill og ikke minst Kant som alle argumenterer for integritet, verdighet og frihet som fundamentale verdier, nødvendige for å se mennesket som mål i seg selv. Samtidig viser hun hvordan liberalismen etter Mill har blottlagt seg for feministisk kritikk spesielt ved dens tendens til ukritisk å forholde seg til familien som en enhet – etter hennes mening i strid med liberalismens egen ide. Hun argumenterer for en liberalisme som er konsekvent ved at den våger å ta med i betraktning at ”familien” ikke nødvendigvis er en enhet, men at den består av individer som kan ha fravikende interesser, ulik makt, og der forholdet mellom familiens individer er preget av ulik fordeling av knappe goder. Her slår hun fast at liberalismen har mye å lære av feminismens kritiske analyser av familien som en (potensielt) undertrykkende institusjon.

Samtidig legger hun til grunn at dette *ikke* betyr at ikke liberalismens grunntanker, verdier og analyser utgjør et godt normativt utgangspunkt for å kjempe for kvinners rettigheter og forbedring av deres livssituasjon. Hennes konklusjon er at liberalismens hittil manglende refleksjon av kvinners erfaringer og behov ikke er et resultat av dens evne til å favne disse, men snarere et resultat av liberale tenkeres manglende vilje til å forfølge liberalismens grunntanker "through to its socially radical conclusions" (s. 65). Her retter hennes kritikk seg mot bl.a. Becker og Rawls som hun mener snarere enn å være for liberalistiske, ikke er liberalistiske nok. De antar at familien er en enhet som preges av harmoni, antakelser som, som forfatteren påpeker, klart imøtegås av den informasjon vi i dag har om kvinners situasjon rundt om i verden. Dermed bør liberalismen, i følge Nussbaum, imøtegå feminismens kritikk ved å bli *mer individorientert*, i favør av kvinner.

For å illustrere og levendegjøre problemstillinger, argumenter og poeng, bruker Nussbaum gjennomgående en spen-

nende kombinasjon av eksempler fra antikkens klassikere, via samtidslitteratur (både skjønn- og faglitterær) til domsavgjørelser, empiriske undersøkelser, statistikker og intervjuer. Kombinert med hennes evne til tverrfaglighet, til å resonnerer distinkt og overbevisende fra overraskende vinkler, representerer "Sex and Social Justice" et på mange plan nyskapende prosjekt som burde være interessant og utfordrende for langt flere enn de som selv definerer sitt arbeid som "kvinnerettslig" – og helt nødvendig i hyllen til en som arbeider med menneskerettigheter, enten det er som praktiker eller som teoretiker.

Martha C. Nussbaum er for tiden tilknyttet University of Chicago der hun som Ernst Freund Professor of Law and Ethics bl.a. underviser i rettsvitenskap, filosofi og klassisk litteratur.

Forfatteropplysninger:

Helga Fastrup Ervik, cand.jur., stipendiat, Institutt for offentlig rett, Avdeling for kvinnerett, Universitetet i Oslo.